

Ethische: dilemma's voor KBA-onderzoekers

Bert van Wee

Technische Universiteit Delft (TUD)¹

Eric Molin

Technische Universiteit Delft (TUD)²

Samenvatting

Dit paper presenteert de resultaten van een op interviews en een webenquête gebaseerde studie naar ethische dilemma's van onderzoekers die actief zijn op het terrein van Kosten-Baten Analyses (KBA's) in Nederland. Een eerste conclusie is dat ethische gedragscodes slechts beperkt bekend zijn bij onderzoekers op het gebied van KBA's. Ten tweede blijkt er een 'conflict of interest' te bestaan, omdat voorstanders van grote infrastructuurprojecten vaak tevens de klant zijn van een 'onafhankelijke' KBA, wat de bruikbaarheid ervan negatief kan beïnvloeden. Daardoor ervaren onderzoekers dilemma's: hoe om te gaan met de belangen van de klant versus onafhankelijkheid en die van de maatschappij? Ten derde blijkt dat onderzoekers met een universitaire achtergrond de prioriteit meer leggen bij de belangen van de samenleving, en consultants bij die van de klant. Ten vierde blijken veel dilemma's samen te hangen met de rol van onderzoekers. Dilemma's in deze categorie vloeien voort uit de trade-off tussen de kwaliteit van onderzoek en randvoorwaarden (tijd, kosten, doorlooptijd), de vraag wat voor soort onderzoek een universiteit wel of niet zou mogen doen, en uit de publicatiecultuur van universiteiten. Ten vijfde: respondenten denken dat de OEI-leidraad voor KBA's de kwaliteit van KBAs voor grote nationale projecten heeft vergroot, en het aantal ethische dilemma's voor onderzoekers heeft beperkt. We geven diverse suggesties die voortvloeien uit onze resultaten. Zo zou er een gedragscode kunnen komen voor opdrachtgevers van onderzoek, zou de KBA ook verplicht kunnen worden voor andere dan grote nationale projecten, en valt te overwegen vaker gebruik te maken van second opinions of begeleidingscommissies.

Abstract

This paper presents results of an interview- and web questionnaire-based study into the ethics-related dilemmas of researchers in the field of Cost-Benefit Analysis (CBA) in the Netherlands. The results reveal first that ethical codes are only limitedly known by researchers in the Dutch

---

¹ Sectie Transport en Logistiek, faculteit Techniek, Bestuur en Management, Technische Universiteit Delft, P.O. Box 5015, 2600 GA, Delft, T: +31(0)152781144, F: +31(0)152782719, E: g.p.vanwee@tudelft.nl

² Sectie Transport en Logistiek, faculteit Techniek, Bestuur en Management, Technische Universiteit Delft, P.O. Box 5015, 2600 GA, Delft, T: +31(0)152788510, F: +31(0)152782719, E: e.j.e.molin@tudelft.nl

CBA community, and formalized. Second, having the promoter of major infrastructure projects as the client for 'independent' ex ante CBA of those projects creates a conflict of interest, and limits the usefulness of CBA in modern societies. Third, respondents with a university background tend to value the interests of society more highly than consultants, who value the client's interests more. Fourth, role-related dilemmas can easily occur. A first dilemma in this category relates to the trade-off between the quality of research and constraints (time, money, time of delivering results), a second dilemma relates to what research a university should or should not do, a third dilemma follows from the publication culture at universities. Fifth, the respondents believe that the Dutch OEI-guidelines (guidelines that explain that a CBA should be carried out for large national infrastructure projects, including how these CBAs should be carried out) increased the quality of CBAs for national projects in the Netherlands and reduced ethical dilemmas for researchers. We present several possible implications of our research, including developing codes of conduct for clients of research, doing CBA for more than only large national projects and making independent second opinions or committees supervising the research standard.

---

1. Introductie

In de wetenschappelijke literatuur is de Kosten-Baten Analyse (KBA) een dankbaar onderwerp voor discussie. Vele papers zijn er geschreven over bijvoorbeeld de aard en omvang van indirecte effecten, methoden van toekomstonderzoek, het gebruik van modellen, en (vooral de laatste acht jaar) de kwaliteit van kostenschattingen. We kennen geen papers die zich richten op het doen van transportonderzoek en de ethische dilemma's en andere lastige ethische keuzes, die dit met zich mee kan brengen. Hoe gaat de onderzoeker bijvoorbeeld om met de spanning tussen de wensen van de opdrachtgever en onafhankelijkheid? En met de spanning tussen maatschappelijke belangen en die van de opdrachtgever? Hoe 'goed' moet het onderzoek zijn voor het gewenste doel? Dit paper beschrijft de resultaten van empirisch onderzoek naar ethische dilemma's van onderzoekers.

Het feit dat er, voor zover we weten, geen eerder empirisch onderzoek is uitgevoerd naar ethische dilemma's van transportonderzoekers geldt in zijn algemeenheid, en (dus) ook voor KBA's en gerelateerd onderzoek. Dit ondanks het feit dat de KBA in veel landen de standaard methode is om infrastructuurprojecten *ex ante* te beoordelen (Hayashi en Morisugi, 2000) en ondanks het feit dat uit onderzoek bekend is dat kostenschattingen en vraagprognoses nogal eens gemanipuleerd zijn (Flyvbjerg *et al.*, 2003; Van Wee, 2007; Cantarelli *et al.*, 2010). Dit paper heeft tot doel deze kennisleemte te dichten. We presenteren de resultaten van een op interviews en een webenquête gebaseerde studie. Het doel van de studie is inzicht te bieden in de ethische dilemma's van onderzoekers. We hebben tijdens de interviews expliciet gevraagd naar ethische dilemma's (zie sectie 3). Uit de antwoorden blijkt dat de respondenten daarbij een brede opvatting hebben gehanteerd van wat een ethisch dilemma is. Het blijkt dat men diverse lastige keuzes met een (deels) ethische component noemde. Hieronder zijn dergelijke keuzes als 'dilemma' getypeerd. Een eerste versie van dit onderzoek is reeds gepresenteerd in Van Wee (2011). Voor een engelstalige versie van dit paper zie Van Wee en Molin (2012).

Sectie 2 bediscussieert de theorie van gedragscodes. Sectie 3 beschrijft de gevolgde methodologie. Secties 4 en 5 geven de resultaten. Sectie 6 vat de belangrijkste conclusies samen.

2. Theorie: gedragscodes

Ethische dilemma's komen voor op veel terreinen, zoals in de medische sector, bij ingenieurs, en

op zakelijk gebied. Gedragscodes leggen vast wat 'ethisch juist handelen' (Bullock en Panicker, 2003; Resnik, 1998, 2007; Van de Poel, 2009). Die bestaan in veel landen, vooral bij organisaties van professionals. Sommige grote multinationals hebben een eigen gedragscode (Kaptein, 2004), maar ook bijvoorbeeld Nederlandse consultants. In algemene termen leggen gedragscodes vast hoe te handelen. Ze zijn opgesteld vanwege verschillende redenen, zoals om het morele besef te doen vergroten, om normen en waarden vast te leggen, om ethische discussie te stimuleren, om verantwoording naar de buitenwereld af te leggen, en om het imago van een bedrijf of beroepsgroep vast te leggen (van de Poel, 2009).

Er zijn ook gedragscodes voor onderzoekers. Voor academisch onderzoek staan er verschillende op het web. Voor dit onderzoek hebben we de code van de vereniging van universiteiten gebuikt (VSNU, 2004). Tabel 1 vat deze samen. De gedragscode is overigens ontwikkeld voor universitair onderzoek, niet voor alle onderzoek.

Tabel 1. Gedragscode van de VSNU

Onderwerp	Principe
Zorgvuldigheid	Wetenschappelijke activiteiten geschieden met zorgvuldigheid. Toenemende prestatiedruk mag daaraan geen afbreuk doen.
Betrouwbaarheid	De reputatie van betrouwbaarheid van de wetenschap wordt voor iedere wetenschapsbeoefenaar met zijn handelwijze ondersteund en versterkt. Een wetenschapsbeoefenaar is betrouwbaar in de uitvoering van zijn onderzoek en het rapporteren daarover, en evenzeer in de overdracht van zijn kennis in onderwijs en publicaties.
Controleerbaarheid	Gepresenteerde informatie is controleerbaar. Als onderzoeksresultaten openbaar worden gemaakt, blijkt duidelijk waarop de gegevens en de conclusies zijn gebaseerd, waaraan ze zijn ontleend, en waar ze te controleren zijn.
Onpartijdigheid	De wetenschapsbeoefenaar laat zich bij zijn wetenschappelijke activiteiten leiden door geen ander belang dan het wetenschappelijk belang. Hij is altijd bereid zich daarvoor te verantwoorden.
Onafhankelijkheid	Wetenschapsbeoefenaars verrichten hun werk in academische vrijheid en in onafhankelijkheid. Voor zover beperkingen van die vrijheid onvermijdelijk zijn worden zij zichtbaar gemaakt.

Bron: VSNU (2004)

3. Methodologie

Gekozen is voor een tweefasen aanpak. In de eerste fase zijn acht toonaangevende onderzoekers op het gebied van KBA en daaraan gerelateerd onderzoek geïnterviewd. Vier daarvan zijn tenminste deels aan een universiteit verbonden of waren in het verleden langdurig aan een universiteit verbonden, de vier anderen zijn consultants. Gebaseerd op literatuur over gedragscodes (zie sectie 2, literatuur over de kwaliteit van kostenschattingen en vraagprognoses; Flyvbjerg *et al.*, 2003; van Wee, 2007) en eigen ervaringen is een lijst met vragen voor een semi-structureerd interview opgesteld:

1. Welke ervaringen heb je met ethiek, in je rol van onderzoeker?
2. Welke ethische dilemma's ben je als onderzoeker tegengekomen? Hoe ben je daarmee omgegaan?

3. Ken je ethische dilemma's of ethisch relevante handelingen van andere onderzoekers, algemeen of op het gebied van transport?
4. Heb je ooit gehoord van ethische gedragscodes?
5. Zo ja: welke; wat weet je ervan?
6. Heb je ooit gehoord van de gedragscode van de VSNU?
7. In welke mate ben je het eens met die codes? (Een hard copy is overhandigd).
8. In welke mate zijn deze codes praktisch toepasbaar?
9. Heb je nog aanvullende ideeën over ethiek van onderzoek in het algemeen, of op het gebied van transport?

Voorafgaand aan de interviews is aangegeven dat het doel niet is de moraliteit van onderzoekers vast te stellen, maar om inzicht te krijgen in hun ervaringen en dilemma's. Zeven van de acht geïnterviewden zijn goede bekende van de eerste auteur, de achtste was aangeraden door een goede bekende. Conceptverslagen zijn toegestuurd ter verbetering. Na acht interviews trad verzadiging op: er kwamen niet of nauwelijks meer nieuwe dilemma's meer voren.

In de tweede fase zijn op basis van de interviews 54 stellingen geformuleerd. Daarbij is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de formuleringen van de geïnterviewden³. Gevraagd is de stellingen te scoren op een 7-punts Likert schaal, die loopt van -3 (sterk mee oneens) tot +3 (sterk mee eens). Naast de frequenties voor antwoordcategorieën worden als samenvattende maat ook gemiddeldes en standaardafwijkingen gepresenteerd, waarbij 'niet van toepassing (score 9) niet is meegenomen.

Deze stellingen zijn voorgelegd aan de geïnterviewden en aan 45 gezaghebbende onderzoekers in de Nederlandse KBA-gemeenschap. De onderzoekers zijn geselecteerd in het kader van door NICIS gefinancierd onderzoek naar KBA's (Mouter *et al.*, 2012). In dat onderzoek is getracht om alle personen te interviewen die gedurende het laatste decennium een belangrijke rol hebben gespeeld in de Nederlandse MKBA-praktijk. Voor het onderhavige onderzoek zijn uit die personen alleen de onderzoekers geselecteerd⁴. 28 onderzoekers (53%) hebben de vragenlijst ingevuld.

De resultaten hebben betrekking op de Nederlandse situatie; ze mogen niet worden generaliseerd naar andere landen.

4. Resultaten: ethische dilemma's

4.1 *Ethische dilemma's*

De tabellen 2-6 geven de scores op stellingen die zijn gerelateerd aan de eerste drie vragen zoals in sectie 3 weergegeven, in enkele categorieën.

---

³ Met als gevolg o.a. de 'dubbele' stellingen 19, 37 en 51 (zie tabellen); de respondent legde expliciet de relatie tussen beide delen van de stelling.

⁴ Met dank aan Niek Mouter, TUDelft, voor het beschikbaar stellen van zijn adressenbestand.

Tabel 2. Scores op stellingen over de relatie tussen de onderzoeker en de opdrachtgever

		-3	-2	-1	0	1	2	3	9	gemiddelde	standaard-afwijking
1	Een grotere mate van onafhankelijkheid leidt tot minder opdrachten.	4	2	7	4	2	3	3	3	-0.2	1.9
2	Regio's hebben nog wel eens de neiging om aan onderzoekers te schrijven indien het gaat om ex ante evaluaties van infrastructuurontwikkelingen.	0	2	1	2	4	11	4	4	1.4	1.4
3	Onderzoekers gaan soms mee in de neiging van regio's om te schrijven indien het gaat om infrastructuurontwikkelingen.	1	3	3	5	7	5	1	3	0.3	1.5
4	Hoe groter de relatie tussen onderzoek en beleid, hoe moeilijker het is volledig neutraal te blijven.	1	6	0	4	6	6	3	2	0.5	1.8
5	Soms worden onderzoeksresultaten aangepast aan voor beleid gewenste uitkomsten.	2	8	3	4	6	1	2	2	-0.4	1.7
6	Er wordt in Nederland zelden of nooit naar een door de opdrachtgever gewenst resultaat toegerekend.	1	7	7	5	4	1	1	2	-0.6	1.4
7	Opdrachtgevers willen vaak het stempel van onafhankelijkheid van de onderzoekende instantie, maar proberen toch de resultaten in hun voordeel te beïnvloeden.	0	1	2	0	6	12	4	3	1.5	1.3
8	Overheden willen in geval van ex ante onderzoek (bv KBA's) soms de resultaten beïnvloeden door het gebruik van bepaalde scenario's voor te schrijven.	1	0	4	3	7	7	2	4	0.8	1.5
9	Ambtenaren proberen bij de analyse van een probleem of uitdaging in een te vroeg stadium te sturen door politiek-bestuurlijke of financiële zaken in te brengen.	0	3	4	4	5	5	5	2	0.8	1.7
10	Bij het ex ante evalueren van beleidsalternatieven mag de klant iedere optie aanleveren.	0	1	1	3	5	10	6	2	1.5	1.3
11	In geval van infrastructuurprojecten wil de opdrachtgever van onderzoek vaak graag zien dat het project wordt gerealiseerd.	0	1	3	2	12	7	1	2	0.9	1.2
12	In geval van infrastructuurprojecten wil de opdrachtgever van onderzoek vaak de resultaten beïnvloeden.	0	2	1	5	5	7	6	2	1.2	1.5

13	Sommige KBA's worden door de opdrachtgever bewust 'low profile' gehouden omdat ze geen belang hebben bij grotere ruchtbaarheid, vanwege de resultaten.	1	4	2	6	7	1	4	3	0.3	1.7
14	De belangen van een klant gaan voor maatschappelijke belangen (zoals inzichten aan media kenbaar maken); opdrachtnemers moeten die respecteren, ook al zou je vanuit een maatschappelijke optiek soms anders willen handelen.	1	2	2	5	2	5	8	3	1.1	1.9
15	Als een opdrachtnemer een niet-vertrouwelijke opdracht voor een overheid doet, en de media vragen om de bevindingen, mag de opdrachtnemer die kenbaar maken, ook al is de opdrachtgever daarmee niet blij.	6	8	2	2	1	5	1	3	-0.9	2.0
16	Als een opdrachtnemer een niet-vertrouwelijke opdracht voor een overheid doet, en de media vragen om de bevindingen, moet de opdrachtnemer die kenbaar maken, ook al is de opdrachtgever daarmee niet blij.	0	3	3	2	6	6	6	2	1.0	1.7
17	De opdrachtnemer mag meegaan in uitgangspunten die de klant wil, ook al zou je zelf liever andere keuzen maken, mits je dat expliciet maakt in je rapportage.	0	0	1	3	4	10	8	2	1.8	1.1
18	Als de opdracht inhoudt dat oplossingen moeten worden geïnventariseerd, en er komt een oplossing uit die de klant niet wil horen, is het onacceptabel die te schrappen.					2	4	2		2.0	0.8

Tabel 2 toont een eerste dilemma: hoe om te gaan met de spanning die ontstaat tussen het respecteren van de belangen van de opdrachtgever versus onafhankelijkheid? Bijvoorbeeld: regio's willen bepaalde scenario's voorschrijven om daarmee de uitkomsten te beïnvloeden (stelling 2, 8); onderzoekers gaan hier in het algemeen mee akkoord (stelling 3, 6). Het is vooral lastig om neutraal te blijven in geval van beleidsmatig relevant onderzoek (stelling 4). In geval van infrastructuurprojecten wil de klant graag dat die worden gerealiseerd (stelling 11) en (vermoedelijk daarom) probeert die de resultaten te beïnvloeden (stelling 12). Ondanks pogingen onderzoekers te beïnvloeden, willen opdrachtgevers het stempel van onafhankelijkheid (stelling 7).

Als we de scores op stellingen 8, 10, 17 en 18 combineren, ontstaat het beeld dat de respondenten in het algemeen vinden dat de opdrachtgever kan bepalen 'wat' moet worden onderzocht, maar niet 'hoe' dat moet gebeuren. Toch wordt ervaren dat opdrachtgevers de resultaten proberen te beïnvloeden. Verder is een dilemma de spanning tussen het dienen van de belangen van de opdrachtgever versus die van de maatschappij (stellingen 14-16). De scores op deze drie stellingen zijn overigens redelijk gespreid; de onderzoekers denken dus verschillend over deze

stellingen.

Tabel 3 geeft de scores op stellingen die zich richten op transportonderzoek in Nederland. Sinds 2000 geldt in geval van grote nationale infrastructuurprojecten de verplichting een KBA op te stellen, volgens de OEI-leidraad (Eijgenraam *et al.*, 2000). Deze leidraad is opgesteld naar aanleiding van onvrede over onderzoek naar de voor- en nadelen van grote infrastructuurprojecten in de negentiger jaren, met name de Betuweroute en de HSL-Zuid. De leidraad (tezamen met later verschenen aanvullingen) geeft niet alleen aan dat er een KBA moet worden opgesteld, maar ook hoe dat moet gebeuren. Zo zijn er waarden voor bijvoorbeeld reistijdwaardering, en voor de zogenoemde discontovoet (een soort van rentepercentage waarmee baten en kosten in toekomstige jaren worden omgerekend naar een basisjaar).

Tabel 3. Scores op stellingen gerelateerd aan transportonderzoek in Nederland

		-3	-2	-1	0	1	2	3	9	gemiddelde	standaard-afwijking
19	In Nederland is de vakwereld van transport behoorlijk professioneel, waardoor er relatief weinig ethische dilemma's zijn.	3	3	5	6	6	1	1	3	-0.36	1.6
20	De OEI-leidraad en aanvullingen daarop hebben de ethische kwaliteit van daarop gebaseerde KBA's verbeterd.	2	0	0	2	10	7	4	3	1.2	1.5
21	Er is in KBA's minder discussie over zaken waarover de OEI-leidraad (en de aanvullingen daarop) zich uitlaat, dan over zaken waarover de leidraad (en aanvullingen) zich niet uitlaat.	0	2	2	6	6	3	6	3	1.0	1.6
22	Als er Second Opinions op KBA's komen, leidt dit in het algemeen tot kwaliteitsverhoging van de KBA's.	0	1	1	2	4	10	9	1	1.8	1.3
23	De kwaliteit van verkeersprognoses is in het algemeen hoger wanneer LMS of NMR worden gebruikt, dan wanneer andere verkeersmodellen worden gebruikt.	2	2	3	11	2	0	1	7	-0.38	1.4

Uit tabel 3 blijkt dat volgens de geïnterviewden de OEI-leidraad en de daaraan gerelateerde Second Opinions in het algemeen een positieve bijdrage hebben geleverd aan de kwaliteit van onderzoek, en discussie hebben beperkt. De meningen over de kwaliteit van prognoses indien het LMS of het NRM (standaard verkeersmodellen) wordt gebruikt, lopen uiteen. Enkele geïnterviewden gaven in de interviews expliciet aan minder problemen te ondervinden met klanten die proberen de resultaten te beïnvloeden als de KBA wordt uitgevoerd volgens de OEI-leidraad en als er een second opinion komt. Er gaat volgens hen een soort van preventieve werking uit van de OEI-leidraad en de second opinion.

Tabel 4 presenteert scores die betrekking hebben op de rol van de onderzoeker.

Tabel 4. Scores on stellingen gerelateerd aan de rol van de onderzoeker

		-3	-2	-1	0	1	2	3	9	gemiddelde	standaard-afwijking
24	De vraag wat ethische dilemma's zijn, hangt af van de rol die je als onderzoeker hebt (bv universiteit versus management consultant).	5	7	2	1	8	3	2	0	-0.4	2.0
25	Onderzoek bij consultants vindt welhaast altijd plaats binnen randvoorwaarden van geld, tijd en/of doorlooptijd.	0	0	1	1	4	9	12	1	2.1	1.1
26	Onderzoek aan universiteiten vindt welhaast altijd plaats binnen randvoorwaarden van geld, tijd en/of doorlooptijd.	0	4	6	2	6	3	6	1	0.6	1.8
27	Het is erger als een universiteit in een studie niet onafhankelijk blijkt te zijn, dan een consultant.	5	6	2	3	4	4	4	0	-0.2	2.2
28	Universiteiten zouden in beginsel alleen opdrachten moeten kunnen aannemen wanneer je daarover kan publiceren.	1	1	3	2	2	6	12	1	1.6	1.8
29	De publicatiecultuur bij universiteiten maakt dat docenten/begeleiders soms mede-auteurschap van publicaties claimen terwijl dat strikt genomen niet helemaal netjes is.	1	1	2	6	6	7	3	2	0.8	1.5
30	De druk om te publiceren leidt bij universitaire onderzoekers er toe dat onderzoekers soms toewerken naar significante verbanden.	1	1	1	9	6	4	1	5	0.5	1.3

Tabel 4 toont aan dat rol-gerelateerde ethische dilemma's zich gemakkelijk kunnen voordoen. Een eerste dilemma betreft de spanning tussen de kwaliteit van onderzoek en randvoorwaarden in termen van tijd, geld en doorlooptijd. De druk (tijd, geld, randvoorwaarden) op consultants lijkt hoger dan op universitaire onderzoekers (stellingen 25 en 26). Een tweede dilemma betreft de vraag welk type onderzoek bij een universiteit thuis hoort en welk type niet (moeten onderzoekers in staat zijn resultaten te publiceren? – stelling 28). Een derde dilemma betreft de publicatiecultuur bij universiteiten (stellingen 29, 30); voor veel universitaire functies is het van groot belang regelmatig te publiceren, vooral in toonaangevende wetenschappelijke tijdschriften. Die druk kan leiden tot dilemma's, bijvoorbeeld rond de vraag onder welke condities het ethisch verantwoord is dat een senior onderzoeker co-auteur is van de publicatie van een junior onderzoeker. Een ander dilemma vloeit voort uit het feit dat journals eerder artikelen accepteren waarin significante resultaten worden gepresenteerd, waardoor onderzoekers soms toewerken naar significante resultaten.

Tot nu toe waren stellingen algemeen geformuleerd. Tabel 5 gaat in op persoonlijke meningen en keuzes van de geïnterviewden.

Tabel 5. Scores op stellingen gerelateerd aan persoonlijke meningen en keuze van de geïnterviewden

		-3	-2	-1	0	1	2	3	9	gemiddelde	standaard-afwijking
31	Als het budget voor onderzoek bij nader inzien te laag blijkt te zijn, maar het is er wel voor aangenomen, dan pas ik het kwaliteitsniveau aan, aan de beschikbare tijd.	3	7	2	2	3	5	3	3	-0.1	2.1
32	In een meerderheid van mijn onderzoek spelen geen duidelijke ethische dilemma's.	1	2	4	5	9	4	2	1	0.4	1.5
33	Ik heb wel eens opdrachten geweigerd omdat ik ethische bezwaren had tegen de uitvoering daarvan.	5	4	2	1	1	6	7	2	0.3	2.4
34	Ik heb liever minder opdrachten dan het prijsgeven van de onafhankelijke positie.	0	0	1	2	4	8	13	0	2.1	1.1
35	Ik ervaar wel eens een spanning tussen het binnen halen van opdrachten zodat personeel voldoende werk heeft, en onafhankelijkheid.	6	4	3	3	3	2	2	5	-0.7	2.0
36	Als ik anders personeel zou moeten ontslaan wegens een gebrek aan werk, doe ik desnoods een opdracht waarbij ik wat van mijn onafhankelijkheid moet prijsgeven.	6	2	4	7	3	0	1	5	-0.9	1.7
37	Ik kijk beter naar onverwachte uitkomsten van onderzoek of modellen dan naar verwachte uitkomsten. Daardoor tender je naar verwachte uitkomsten.	2	1	4	5	5	7	1	3	0.4	1.6
38	Ik kijk beter naar uitkomsten die voor de opdrachtgever onwelgevallig zijn.	3	1	4	5	7	6	1	1	0.3	1.7
39	Ik pas soms formuleringen aan aan de wensen van de opdrachtgever.	3	3	1	3	14	2	2	0	0.3	1.7
40	Als ik buiten de opdracht om interessante resultaten verkrijg, die de opdrachtgever niet in het rapport wil hebben, laat ik die weg.	3	5	6	4	5	2	1	2	-0.5	1.7
41	Ik heb wel eens een lopende opdracht teruggegeven om ethische redenen.	13	5	0	1	1	1	2	5	-1.7	2.0
42	Ik heb wel eens bedreigd een lopende opdracht terug te geven om ethische redenen, waarna de opdrachtgever zijn standpunt aanpaste.	9	4	1	2	2	2	3	5	-0.9	2.3
43	Als ik werk van anderen buiten mijn eigen organisatie moet beoordelen, hou ik rekening met wie het betreft.	7	2	6	1	3	5	3	1	-0.3	2.2

44	Mijn onderzoeksresultaten (die vaak context-afhankelijk zijn), worden soms door anderen misbruikt in ander onderzoek.	2	2	2	4	10	5	3	0	0.6	1.7
45	Als de overheid in haar rol van opdrachtgever scenario's voorschrijft, en dat voorschrijven kan de resultaten beïnvloeden, accepteer ik dit toch.	3	3	3	6	6	2	2	3	-0.1	1.8
46	Als een collega naar mijn mening een foute keuze heeft gemaakt in onderzoek, maak ik dat soms toch kenbaar naar buiten.	1	1	5	9	3	4	2	3	0.3	1.5
47	Onder tijdsdruk publiceer ik wel eens onderzoeksresultaten die naar mijn mening nog niet voldoende hard of onderbouwd zijn, gegeven het gebruik ervan.	7	5	3	6	3	3	0	1	-0.9	1.7

Tabel 5 toont aan dat ethische zaken veel voorkomen, en soms in dilemma's resulteren. 14 respondenten hebben wel eens een opdracht geweigerd om ethische redenen (stelling 33). Een meerderheid (stelling 39) past wel eens formuleringen aan de wensen van klanten aan. Zeven geïnterviewden hebben wel eens bedreigd een opdracht stop te zetten om ethische redenen, waarna de opdrachtgever bakzeil haalde (stelling 42). Tien respondenten gaan mee in de scenariokeuze van de opdrachtgever (stelling 45).

Tabel 6 presenteert de scores op overige stellingen.

Tabel 6. Scores op overige stellingen

		-3	-2	-1	0	1	2	3	9	gemiddelde	standaard afwijking
51	Sommige beleidsgevoelige dossiers (bv kmheffing) kunnen wel wat steun van de wetenschap gebruiken. Het is dan ongewenst geheel neutraal te blijven.	12	5	1	2	2	4	2		-1.1	2.2
52	De persoonlijke standpunten van onderzoekers, bijvoorbeeld ten aanzien van economie of milieu, hebben invloed op de onderzoeksresultaten.	1	1	2	5	11	5	3		0.8	1.4
53	Onderzoekers praten doorgaans niet over ethische dilemma's met collega's in de eigen organisatie.	6	6	4	1	5	4	2		-0.5	2.0
54	Onderzoekers praten doorgaans niet over ethische dilemma's met vakgenoten buiten de eigen organisatie.	2	3	8	2	5	4	4		0.2	1.9

Uit tabel 6 blijkt dat de geïnterviewden vinden dat onderzoekers neutraal moeten blijven, ook al kan beleid wel wat steun van de wetenschap gebruiken (stelling 51). Persoonlijke standpunten blijken volgens de geïnterviewden invloed te hebben op de onderzoeksresultaten (stelling 52). Ethische dilemma's zijn in zekere mate gespreksonderwerp binnen en buiten de eigen organisatie (stelling 53 en 54).

4.2 *Verschillen tussen consultants en universiteiten*

Meningen en ervaringen over ethiek zouden kunnen verschillen tussen respondenten, afhankelijk van hun achtergrond. De respondenten zijn gesplitst in twee groepen: zij die werken voor een universiteit of onafhankelijk onderzoeksinstituut (gelabeld 'universitair' versus 'consultant'). Hieronder bediscussiëren we significante verschillen ($p < 0.05$).

Vijf van de zes stellingen met significante verschillen betreffen de relatie tussen de onderzoeker en de klant (Tabel 2). Universitair scoren significant hoger op stelling 2 ('Regio's hebben nog wel eens de neiging om aan onderzoekers te positieve scenario's voor te schrijven indien het gaat om ex ante evaluaties van infrastructuurontwikkelingen') en 3 ('Onderzoekers gaan soms mee in de neiging van regio's om te positieve scenario's voor te schrijven indien het gaat om infrastructuurontwikkelingen'). Ze lijken dus kritischer ten aanzien van de rol van regio's en het daaraan gerelateerde gedrag van consultants. Universitair scoren significant hoger op stelling 11 ('In geval van infrastructuurprojecten wil de opdrachtgever van onderzoek vaak graag zien dat het project wordt gerealiseerd') en lager op stelling 14 ('De belangen van een klant gaan voor maatschappelijke belangen (zoals inzichten aan media kenbaar maken); opdrachtnemers moeten die respecteren, ook al zou je vanuit een maatschappelijke optiek soms anders willen handelen') en 17 ('De opdrachtnemer mag meegaan in uitgangspunten die de klant wil, ook al zou je zelf liever andere keuzen maken, mits je dat expliciet maakt in je rapportage'). Universitair scoren significant hoger op stelling 34 ('Ik heb liever minder opdrachten dan het prijsgeven van de onafhankelijke positie').

De resultaten moeten met enige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd. Het aantal respondenten is vrij laag (28), en bij het uitvoeren van statistische toetsen op een groot aantal stellingen waarbij steeds een significantieniveau van 0,05 wordt gehanteerd (dus met een kans van 5% dat men een foute uitspraak doet), neemt de kans toe dat één of enkele stellingen ten onrechte significant worden. Niettemin ontstaat een plausibel beeld dat universitair de belangen van de maatschappij relatief meer voorop stellen, en consultants die van de klant.

Dilemma's kunnen zich voordoen omdat onderzoekers vanuit een maatschappelijk belang graag onderzoek onafhankelijk uitvoeren, terwijl opdrachtgevers, met name beleidsmakers soms de resultaten willen beïnvloeden of willen dat dat sommige resultaten niet worden gepubliceerd, vanwege mogelijke invloed op de publieke opinie.

5. Resultaten: gedragscodes

Hieronder gaan we eerst in op de resultaten van de vragen over gedragscodes van de 8 interviews, gevolgd door die van de webenquête.

We gaan eerst in op de vragen: 'Heb je ooit gehoord van ethische gedragscodes? Zo ja: welke; wat weet je ervan?'

Vier geïnterviewden hebben wel eens van ethische gedragscodes gehoord, in drie gevallen omdat de eigen organisatie er een heeft. Eén geïnterviewde had wel eens van deze gedragscodes gehoord, maar slechts vaag. De drie anderen hadden nog nooit van ethische gedragscodes gehoord. Degenen wiens organisatie er een heeft, hebben er wel wat aandacht aan besteed, maar in twee van de drie gevallen gaf men aan dat die code niet echt leefde binnen de organisatie.

De vraag 'Heb je ooit gehoord van de gedragscode van de VSNU?' is door slechts één geïnterviewde positief beantwoord, en zelfs die wist er niets over te vertellen.

Vervolgens is gevraagd 'In welke mate ben je het eens met die codes?' (Een hard copy is overhandigd). En: 'In welke mate zijn deze codes praktisch toepasbaar?' Hieronder bespreken we de resultaten per onderdeel van de code. Eén respondent is kritisch over alle gedragscodes van

de VSNU. De persoon denkt dat het een utopie is om te denken dat geïnterviewden handelen conform de gedragscode van de VSNU.

Zorgvuldigheid

Slechts één respondent ondersteunde deze code (volledig) en beschouwt deze als toepasbaar. Vijf geïnterviewden sympathiseren er wel in een bepaalde mate mee, maar geven aan dat de code niet altijd toepasbaar is, vanwege randvoorwaarden van tijd, geld en doorlooptijd. Een geïnterviewde gaf expliciet aan dat zelfs promotieonderzoek binnen dergelijke randvoorwaarde moet worden uitgevoerd. Twee geïnterviewden vinden de code 'belachelijk': zo werkt het naar hun mening niet.

Betrouwbaarheid

Zeven geïnterviewden onderschrijven de code, hoewel er wel opmerkingen zijn gemaakt over de praktische implicaties. Bijvoorbeeld: betrouwbaarheid geldt binnen randvoorwaarden met betrekking tot de veronderstellingen en uitgangspunten van het onderzoek. Of: tijdsrestricties maken dat de onderzoeker niet 100% betrouwbaar kan zijn.

Controleerbaarheid

Vijf geïnterviewden onderschrijven het belang ervan, en de praktische toepasbaarheid, twee anderen ook, maar conditioneel, dus binnen randvoorwaarden: 100% reproduceerbaarheid kost teveel tijd, en is niet snel mogelijk.

Onpartijdigheid

Drie geïnterviewden onderschrijven de code en vinden deze toepasbaar. Drie sympathiseren ermee, maar stellen dat onafhankelijkheid niet altijd mogelijk is. Twee verwerpen de code. Eén ervan vindt het verwerpen overigens geen probleem, mits de onderzoeker ook maar niet claimt onafhankelijk te zijn, en expliciet maakt dat hij dat in een bepaalde situatie niet is.

Onafhankelijkheid

Drie geïnterviewden onderschrijven de code, drie anderen partieel. Eén daarvan vindt het geen probleem als een onderzoeker niet onafhankelijk is, mits die dat niet claimt, en zijn afhankelijke positie expliciteert.

Drie stellingen hebben betrekking op ethische gedragscodes – tabel 7 geeft de resultaten.

Tabel 7. Scores op stellingen over gedragscodes

		-3	-2	-1	0	1	2	3	9	gemiddelde	standaard-afwijking
48	Gedragscodes leven niet echt in de praktijk.	1	3	8	3	3	7	3		0.3	1.8
49	Onderzoek moet in beginsel reproduceerbaar zijn.	0	0	0	1	1	10	16		2.5	0.7
50	Eigen integriteit en klantgerichtheid staan soms op gespannen voet.	3	5	2	3	4	8	3		0.3	2.0

Uit tabel 7 blijkt dat gedragscodes niet echt leven (stelling 48). Wel is er unanieme ondersteuning voor de stelling dat onderzoek in beginsel reproduceerbaar moet zijn (stelling 49). Scores op stellingen 48-50 verschillen niet significant tussen de consultants en universitair.

Het algemene beeld op basis van de interviews is dat de codes ten aanzien van reproduceerbaarheid en betrouwbaarheid de meeste steun krijgen. De meeste geïnterviewden sympathiseren met de codes die zich richten op onafhankelijkheid en onpartijdigheid, maar geven aan dat de praktijk weerbarstiger is dan de code. De code die gaat over zorgvuldigheid krijgt de minste steun, vanwege de spanning met beperkingen door (doorloop)tijd en geld. Verschillen tussen universitair en consultants zijn niet significant.

Onze algehele indruk is dat ethische gedragscodes niet echt leven, en dat de codes van de VSNU nauwelijks bekend zijn. Er is wat sympathie voor, maar er zit een spanning tussen de praktijk en de theorie van de codes.

6. Conclusies en discussie

Conclusies

Een eerste conclusie is dat gedragscodes slechts beperkte bekendheid genieten en slechts beperkt geformaliseerd zijn.

Een tweede conclusie luidt, dat er een 'conflict of interests' ontstaat, doordat de opdrachtgever van een KBA (die onafhankelijk zou moeten zijn) belang heeft bij de uitkomsten en deze tracht te beïnvloeden, beïnvloeding staat de bruikbaarheid van de KBA voor de maatschappij in de weg.

Ten derde blijkt dat universitair de belangen van de maatschappij relatief vaker boven die van de klant plaatsen, terwijl voor consultants het omgekeerde geldt.

Een vierde conclusie luidt dat rol-gerelateerde dilemma's snel kunnen ontstaan. Het gaat onder meer om de spanning tussen enerzijds kwaliteit en anderzijds tijd, geld en doorlooptijd, en om de vraag welk onderzoek wel of niet op een universiteit thuis hoort. Verder ontstaan er dilemma's door de publicatiecultuur bij universiteiten, met name ten aanzien van het co-auteurschap van papers, en het feit dat het verleidelijk is toe te werken naar significante resultaten.

Ten vijfde: de respondenten denken dat de OEI-leidraad de kwaliteit van de KBA's in Nederland ten goede is gekomen. Die leidraad zorgt voor minder dilemma's, omdat een aantal zaken is vastgelegd / voorgeschreven. Er is geen consensus over de vraag of het gebruik van het LMS en NRM als standaardmodellen gunstig is voor de kwaliteit van de betreffende studies.

Discussie

Wat zeggen deze resultaten nu? Wat moeten we ermee? Onze indruk is dat de acht geïnterviewden duidelijk hadden stil gestaan bij ethische dilemma's. Ze hadden vaak duidelijke standpunten en meningen, en realiseerden zich de spanningen tussen de diverse belangen goed. Mogelijk speelt mee dat het onderwerp van het interview van te voren bekend was. Verder blijkt dat de respondenten van de webenquête prima in staat waren de stellingen te scoren: de stellingen werden slechts bij uitzondering niet gescoord (score: 9).

Toch is verdere verbetering zeker mogelijk. Op de eerste plaats gaat het om het feit dat de opdrachtgever van onderzoek tevens een groot belang heeft: men ziet graag een bepaald positief besluit over infrastructuuruitbreiding, en vaak heeft die opdrachtgever de voorkeur voor een bepaalde variant. Deze bevinding is in lijn met die van Flyvbjerg *et al.* (2003); zij toonden al aan dat kostenschattingen van grote infrastructuurprojecten achteraf vaak te laag blijken te zijn, en dat 'strategisch gedrag' van belanghebbende de hoofdoorzaak is. Deze belangenverstrengeling is

inherent problematisch; het zou de kwaliteit van onderzoek ten goede komen als de opdrachtgever een onafhankelijke partij zou zijn. Dat geldt op nationaal, regionaal en wellicht ook gemeentelijk niveau. De parlementaire democratie werkt alleen goed als degenen die uiteindelijk moeten stemmen / beslissing (zoals leden van de tweede kamer), neutraal geïnformeerd worden.

Op de tweede plaats zou het mooi zijn als er niet alleen gedragscodes voor onderzoekers zijn, maar ook voor opdrachtgevers, zeker zo lang die een belang hebben. Dit tenminste als een overheid de opdrachtgever is.

Ten derde valt het te overwegen de OEI-leidraad van toepassing te verklaren op ook niet-nationale projecten en kleinere projecten. Waar precies de grens moet liggen, moet nader worden vastgesteld, maar naar onze mening valt het te overwegen standaard een KBA uit te voeren voor regionale projecten van enkele tientallen of honderden miljoenen euro's. Ten opzichte van de kosten van de projecten zijn de kosten van goed onderzoek een druppel op de gloeiende plaat.

Ten vierde: het zou goed zijn voor alle projecten waarvoor een KBA (liefst dus volgens de OEI-leidraad) wordt uitgevoerd, een second opinion te vragen en/of een onafhankelijke commissie op de kwaliteit van het onderzoek te laten toezien. En de resultaten daarvan zouden standaard als bijsluiter bij de onderzoeksrapporten (KBA en andere) moeten worden toegevoegd; nu gebeurt het soms dat er wel kritische opmerkingen worden gemaakt, maar dat daar niets mee wordt gedaan.

References

- Bullock, M., en S. Panicker (2003). Ethics for all: differences across scientific society codes. *Science and Engineering Ethics*, 9, 159-170.
- Cantarelli, C.C., B. Flyvbjerg, E.J.E. Molin, en B. van Wee (2010). Cost overruns in large-scale transport infrastructure projects: Explanations and their theoretical embeddedness. *EJTIR*, 10(1), 5-18.
- Eijgenraam, C.J.J., C.C. Koopmans, P.J.G. Tang, en A.C.P. Verster (2000). *Evaluation of infrastructural projects; Guide for cost -benefit analysis, Sections I and II*, The Hague: CPB, Rotterdam: NEI (changed name to ECORYS).
- Flyvbjerg B., N. Bruzelius, en W. Rothengatter (2003). *Megaprojects and Risk: An anatomy of ambition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hayashi, Y., en H. Morisugi (2000). International comparison of background concept and methodology of transportation project appraisal. *Transport Policy*, 7, 73-88.
- Kaptein, M. (2004). Business codes of multinational firms: What do they say? *Journal of Business Ethics*, 50, 13-31.
- Mouter, N., J.A. Annema, en B. van Wee (2012). *Maatschappelijke kosten- en batenanalyse inhoudelijk geëvalueerd. 86 hoofdrolspelers in de Nederlandse MKBA-praktijk over inhoudelijke problemen, voordelen, nadelen en oplossingsrichtingen voor het inzetten van de MKBA bij ruimtelijk-infrastructurele projecten*. Den Haag: NICIS.
- Resnik, D.B. (1998). *The ethics of science. An introduction*. London/New York: Routledge.
- Resnik, D.B. (2007). *The price of truth. How money affects norms of science*. Oxford: Oxford University Press.

Van de Poel, I. (2009). Values in engineering design. In: Meijers, A. (ed.), *Handbook of the philosophy of science. Volume 9: Philosophy of technology and engineering sciences*. Oxford: Elsevier, pp. 973-1006.

Van Wee, B. (2007). Large infrastructure projects: a review of the quality of demand forecasts and cost estimations. *Environment and Planning B*, 34(4), 611-625.

Van Wee, B. (2011). *Transport and ethics. Ethics and the evaluation of transport policies and projects*. Cheltenham: Edward Elgar.

Van Wee, B., en E. Molin (2012). Transport and ethics: Dilemmas for CBA researchers. An interview-based study from the Netherlands. *Transport Policy*, 24, 30-36.

VSNU (2004). *The Netherlands code of conduct for scientific practice: principles of good scientific teaching and research*. Amsterdam: VSNU. [Online URL]: <http://www.vsnu.nl/Media-item/Code-of-conduct-for-scientific-practice-2004.htm>.